

ASQAD MUXTOR IJODIDA LINGVOMADANIY BIRLIKLAR TAHLILI (BADIY PARCHA MISOLIDA)

Akbarova Xolisxon Mahmudovna

Qo‘qon davlat universiteti Fakultetlararo tillar
kafedrasi o‘qituvchisi (PhD).

akbarovashaxnoza086@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23555920>

Annotatsiya: Maqolada Asqad Muxtor badiiy matnidagi lingvomadaniy birliklar (realiyalar, ramziy ranglar, ideologemalar, qiyosiy obrazlar) tahlil qilinadi. Tahlil obyekti sifatida Azimjonning sahro chegarasidagi cho‘pon haykali bilan uchrashuvi tasvirlangan parcha tanlandi. Matnda tabiiy-geografik, ijtimoiy-tarixiy va ma‘naviy-axloqiy qatlamlarni ifodalovchi birliklar aniqlanib, ularning milliy-madaniy semantikasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari yozuvchining individual uslubida xalq dunyoqarashi va davr ruhi qanday uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, lingvomadaniy birlik, realiya, konsept, ramz, badiiy matn, Asqad Muxtor.

Annotation: The article analyses linguocultural units (realia, symbolic colours, ideologemes, comparative images) in the prose of Asqad Muxtor. The object of study is an excerpt describing Azimjon's encounter with a statue of an old shepherd at the edge of the desert. The units identified belong to the natural-geographic, socio-historical and spiritual-ethical layers of the text, and their national-cultural semantics is revealed. The results show how the writer's individual style combines the folk worldview with the spirit of the epoch.

Keywords: linguoculturology, linguocultural unit, realia, concept, symbol, literary text, Asqad Muxtor.

Аннотация: В статье анализируются лингвокультурные единицы (реалии, символика цвета, идеологемы, сравнительные образы) в прозе Аскада Мухтара. Объектом исследования послужил отрывок, описывающий встречу Азимджона со статуей старого пастуха на границе пустыни. Выявленные единицы относятся к природно-географическому, социально-историческому и духовно-нравственному пластам текста; раскрывается их национально-культурная семантика. Результаты показывают, как в индивидуальном стиле писателя сочетаются народное мировоззрение и дух эпохи.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурная единица, реалия, концепт, символ, художественный текст, Аскад Мухтар

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat munosabatini o‘rganuvchi lingvokulturologiya yo‘nalishi jadal rivojlanmoqda. V. fon Humboldtning "til xalq ruhining ifodasi" degan g‘oyasidan boshlab, til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy tajribani saqlovchi va avloddan avlodga

uzatuvchi hodisa sifatida talqin qilinadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalari V.V. Vorobyov, V.N. Telia, V.A. Maslova, Yu.S. Stepanov kabi olimlar ishlarida asoslab berilgan.

Badiiy matn lingvomadaniy birliklarning eng boy manbalaridan biridir, chunki unda milliy dunyo manzarasi yozuvchining shaxsiy qarashi bilan birga namoyon bo‘ladi. Asqad Muxtor nasri o‘zbek xalqining tabiat, mehnat, qahramonlik va insoniylik haqidagi tasavvurlarini o‘ziga xos badiiy shaklda ifodalagani bilan ajralib turadi.

Tadqiqotning **maqsadi** – Asqad Muxtor asaridan olingan parcha asosida lingvomadaniy birliklarni aniqlash, tasniflash va ularning madaniy semantikasini ochishdir. Maqsaddan quyidagi **vazifalar** kelib chiqadi: (1) matndagi lingvomadaniy birliklarni ajratish; (2) ularni mavzuviy guruhlariga bo‘lish; (3) har bir guruhning milliy-madaniy mazmunini izohlash.

MATERIAL VA METODLAR (METHODS)

Tadqiq materiali sifatida Asqad Muxtor asaridan olingan quyidagi parcha tanlandi: *Azimjon kechga yaqin yaylov tugab, sahro boshlanadigan joyga yetib keladi va u yerda bronzadan yasalgan kekxa cho‘pon byustini ko‘radi*. Parcha [Asqad Muxtor. *Chinor*, Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018] bo‘yicha keltirildi.

Tahlilda quyidagi metodlardan foydalanildi: tavsifiy metod, kontekstual tahlil, lingvokulturologik talqin, semantik-stilistik tahlil hamda qiyosiy (komparativ) usul. Birliklar tasnifida realiyalar, konseptlar, ramzlar, ideologemalar va madaniy jihatdan belgilangan stilistik vositalar (epitet, o‘xshatish) ajratildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA (RESULTS AND DISCUSSION)

3.1. Tabiiy-geografik realiyalar va peyzaj konsepti

Parchada **yaylov, sahro, barxan, saksovul, dasht-biyobon** kabi leksemalar qo‘llangan. Bular o‘zbek xalqining yashash muhiti, ayniqsa chorvachilik va sahro hayoti bilan bog‘liq realiyalardir. *Barxan* (shamol hosil qilgan yarim oy shaklidagi qum tepasi) va *saksovul* (cho‘l o‘simligi) birliklari ma‘lum tabiiy zonaga xos bo‘lgani uchun noekvivalent leksika sifatida boshqa tillarga tarjimada izohni talab qiladi. *Sarg‘ish barxanlar, chiroyli gullagan saksovul butalari* birikmalarida yozuvchi sahroni "o‘lik makon" emas, jonli va go‘zal muhit sifatida tasvirlaydi. Bu o‘zbek madaniyatida yer va tabiatga hurmat bilan qarashni aks ettiradi.

Dasht-biyobon juft so‘zi sinonimik takror orqali makonning cheksizligi, odam qadami yetmagan keng bo‘shliq ma‘nosini kuchaytiradi. Bu o‘zbek tilining juft so‘zlar orqali ma‘noni jamlash an‘anasiga xosdir.

3.2. Yo‘l konsepti: karvon yo‘llari va cho‘pon so‘qmoqlari

Asfalt yo‘l tugab, dasht-biyobonga son-sanoqsiz karvon yo‘llari, cho‘pon so‘qmoqlari kirib ketadigan joy tasviri ikki madaniy qatlamni yonma-yon qo‘yadi. *Karvon yo‘llari* – Buyuk ipak yo‘li an‘anasi, savdo va tarixiy xotira bilan bog‘liq birlik. *Cho‘pon so‘qmoqlari* – mehnatkash xalqning kundalik hayoti, chorvadorlik madaniyati izi. *Asfalt yo‘l* esa zamonaviylik, taraqqiyot ramzi sifatida ularga qarama-qarshi qo‘yiladi. Shu tariqa yo‘l konsepti "o‘tmish va hozirgi zamon", "an‘ana va taraqqiyot" oppozitsiyasini ifodalaydi. *Son-sanoqsiz* so‘zi tarixiy davomiylikni, ya‘ni asrlar davomida o‘tgan son-sanoqsiz yo‘lovchini ko‘rsatadi.

3.3. Vaqt va yorug'lik: ramziy ranglar

Kechga yaqin, botayotgan quyosh, kechki oftob, shafaq birliklari kun oxirini tasvirlaydi. O'zbek madaniyatida kech, shafaq ko'pincha umr pallasi, yakun va xotira bilan bog'lanadi. Bu fon haykal obrazining ma'naviy mazmunini kuchaytiradi: keksa cho'pon umrining g'olibona yakuni quyoshning botishi bilan uyg'unlashadi.

Parchada **oltin rang** markaziy ramz vazifasini bajaradi: *oltinday charaqladi, oltin chehra, Oltin Yulduz*. Oltin o'zbek madaniyatida qadr-qimmat, ulug'lik va sofligni bildiradi. Muhimi, bronzadan yasalgan byust quyosh nurida "oltin"ga aylanadi: bu qahramonning haqiqiy qadri moddiy qiymatdan emas, xalq e'tirofidan kelishini ko'rsatadi. *Sarg'ish* (barxanlar), *oltin* (haykal) va *shafaq* ranglari bir-biriga uyg'unlashib, yagona ranglar manzarasini hosil qiladi.

3.4. Ijtimoiy-tarixiy realiyalar va ideologemalar

Oltin Yulduz – sovet davrida yuksak mehnat yoki jasorat uchun beriladigan Qahramon unvoni belgisi, ya'ni o'sha davrga xos madaniy-ideologik realiya. Haykalning ko'krigida bu belgining ko'rsatilishi va Azimjonning unga *barmoqlarini tekkizib ko'rishi* faqat vizual detal emas: bu harakat qahramonlikka hurmat va uni o'z qo'li bilan "his qilish" istagini bildiradi. **Haykal, byust, xarsang** (tosh poydevor) birliklari esa xotirani abadiylashtirish an'anasini aks ettiradi.

Shuningdek, haykalning cho'pon uchun o'rnatilgani mehnat kishisining ulug'lanishi g'oyasini, sovet adabiyotidagi "mehnat qahramoni" konseptini aks ettiradi. Shu bilan birga, o'zbek xalqi uchun cho'pon obrazi dehqon va chorvador mehnatiga hurmat an'ansi bilan ham bog'liq.

3.5. Portret tasviri va xalq dunyoqarashi

Cho'qqi soqolli, keksa odam, chuqur ajinlar, zahmatkash umr, g'olibona taqdir birikmalari qahramon portretini yaratadi. *Keksa* so'zi o'zbek madaniyatida hurmat, tajriba va donishmandlik ma'nosi bilan qo'llanadi. *Ajinlar* esa shunchaki yosh belgisi emas, balki *biyobonlarning qadimiy fojialaridan* guvohlik beruvchi tarix xaritasi sifatida talqin qilingan. *Zahmatkash umr* va *g'olibona taqdir* epitellari mehnat va g'alaba o'rtasidagi bog'liqlikni, ya'ni mashaqqat orqali erishilgan sharaf g'oyasini bildiradi.

3.4. Epik o'xshatishlar va qiyoslar

Sahrolarni tiz cho'ktirgan bahodirday o'xshatishi cho'ponni dostonlardagi **bahodir** obrazi bilan tenglashtiradi. *Bahodir* o'zbek folklori va epik an'anasining markaziy birligi bo'lib, bu yerda uning dushmani odam emas, sahro, ya'ni tabiatning o'zi. Shu orqali oddiy cho'pon epik qahramon darajasiga ko'tariladi. *Dengiz ufqiday uzoq ufq* o'xshatishi esa sahroning cheksizligini suv obrazi bilan beradi, bu o'zbek tilida makon kengligini ifodalashda keng qo'llanadigan qiyos usulidir. *Qisiq ko'zlar* bilan *ufqlarga tikilish* – uzoqni ko'ra bilish, kelajakka nazar solish ma'nosini beradi.

3.6. Antroponim va qahramon harakati

Azimjon ismi o'zbek antroponimiyasida keng tarqalgan bo'lib, *-jon* qo'shimchasi mehr va yaqinlik ohangini bildiradi. Qahramonning harakatlari (*aylanib chiqdi, uzoq tikildi, razm soldi*) tomosha qilish emas, balki tafakkur va ma'naviy muloqotni ifodalaydi. Shu tariqa haykal bilan "suhbat" avlodlar o'rtasidagi ma'naviy vorislikni anglatadi.

3.7. Umumlashma jadval

Guruh	Asosiy birliklar	Madaniy ma'no
Tabiiy realiyalar	yaylov, sahro, barxan, saksovul, dasht-biyobon	tabiatga hurmat, makon kengligi
Yo'l konsepti	karvon yo'llari, cho'pon so'qmoqlari, asfalt yo'l	tarix va zamonaviylik oppozitsiyasi
Rang va vaqt ramzlari	oltin, sarg'ish, shafaq, kechki oftob	qadr-qimmat, umr yakuni, ulug'lik
Ijtimoiy-tarixiy realiyalar	Oltin Yulduz, haykal, byust	mehnat qahramoni, xotira
Portret birliklari	keksa, ajin, cho'qqi soqol, zahmatkash umr	donishmandlik, mashaqqat
Epik o'xshatishlar	bahodir, dengiz ufqiday	epik qahramonlik, cheksizlik

XULOSA (CONCLUSION)

Tahlil Asqad Muxtor matnidagi lingvomadaniy birliklar bir necha qatlamni tashkil etishini ko'rsatdi: tabiiy-geografik realiyalar, yo'l konsepti, ramziy ranglar, ijtimoiy-tarixiy ideologemalar, portret birliklari va epik o'xshatishlar. Ularning har biri o'zbek xalqining tabiatga, mehnatga, tarixiy xotiraga va qahramonlikka munosabatini ifodalaydi.

Yozuvchi sovet davriga xos realiyani (Oltin Yulduz) xalq dunyoqarashiga xos obrazlar (cho'pon, bahodir, sahro, oltin rang) bilan uyg'unlashtiradi. Bu uning uslubidagi muhim jihatdir: ideologik mazmun milliy-madaniy shakl orqali badiiy ta'sirchanlikka erishadi. Kelgusida Asqad Muxtorning boshqa asarlaridagi (jumladan "Chinor" romanidagi) birliklar bilan qiyosiy tadqiq o'tkazish istiqbolli hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: РУДН, 1997.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001.
3. Asqad Muxtor. Chinor, Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.
4. Akbarova X. Asqad Muxtor asarlarida sohaviy terminlar lingvopoetikasi: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – Qo'qon, 2024.
5. Akbarova X.M. Asqad Muxtor asarlarida turli soha kasbiy atama va terminlarining birga qo'llanishidagi lingvopoetik jihatlar / Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. 2025 №3. B. 1944.
6. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent, 1995.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax, 2006.